

© О. А. Карасенко
(Донецьк)

ПЕЙОРАТИВНІ НАЙМЕНУВАННЯ ЧОЛОВІКІВ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У пропонованій статті здійснено аналіз середньовірхньонімецьких пейоративних похідних іменників із суфіксом *-er* на позначення чоловіків, дібраних із лексикографічних джерел і писемних пам'яток середньовірхньонімецького періоду. Визначено семантичні та функційні особливості вищезначених іменників. Встановлено вмотивованість пейоративів. Визначено вплив словотвірної бази на загальну семантику пейоративів. Досліджено особливості функціонування пейоративних найменувань чоловіків у середньовірхньонімецьких писемних пам'ятках.

Ключові слова: пейоративна лексика, середньовірхньонімецька мова, найменування чоловіків, семантика, вмотивованість, похідні утворення.

Е. А. КАРАСЕНКО. ПЕЙОРАТИВНЫЕ НАИМЕНОВАНИЯ МУЖЧИН В СРЕДНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

В статье анализируются средневерхненемецкие пейоративные производные наименования мужчин, образованные с помощью суффикса *-er*. Материал отобран из лексикографических источников и текстов средневерхненемецкого периода. Определяются семантические и функциональные особенности вышеуказанных существительных. Устанавливается мотивированность пейоративов. Определяется влияние словообразовательной базы на общую семантику пейоративов. Исследуется специфика функционирования пейоративных наименований мужчин в средневерхненемецких текстах.

Ключевые слова: пейоративная лексика, средневерхненемецкий язык, наименования мужчин, семантика, мотивированность, производные слова.

O. A. KARASENKO. PEJORATIVE MIDDLE HIGH GERMAN NOUNS DENOTING MALES

This paper concerns the research of pejorative derivative nouns with the suffix *-er* denoting males. The study is based on lexicographic and textual sources of the Middle High German period. The semantic and functional peculiarities of derivatives have been determined. The motivation of pejorative derivative nouns has been analyzed. The morphological analysis of word-building bases as well as the influence of a word-building base on the general semantics of the pejorative name have been determined. The peculiarities of usage and functioning of pejorative derivative nouns denoting males in Middle High German texts have been analyzed.

Key words: pejorative vocabulary, Middle High German, male, semantics, motivation, derivatives.

1. Попередні зауваження. Сучасні лінгвістичні студії все більше уваги приділяють антропоцентричному підходу щодо дослідження лексичних одиниць, які віддзеркалюють і передають внутрішній світ людини. З цього приводу доречним постає питання дослідження емоційної категорії, оскільки оцінний аспект не може існувати поза людською особистістю, а отже, за межами її інтересів, поглядів, потреб тощо. Людина постійно виражає своє ставлення до того, що вона бачить, відчуває, переживає за допомогою тих чи інших мовних засобів. Пейоративна лексика є надзвичайно актуальною темою сьогочасної лінгвістики, досліджуваної у різних напрямках – від аналізу її структурно-семантичних особливостей (пор.: Голод, 2001; Ковалевська, 2008;

Телія, 1986) до встановлення її значущості у психолінгвістичному аспекті (пор.: Білоконенко, 2012; Осовська, 2012). Тож, *актуальність* представленого дослідження визначається загальним інтересом лінгвістів до емоційно-забарвленої лексики та необхідністю вивчення її функціонування на різних етапах розвитку мови.

Історичний словотвір впродовж останніх десятиліть перебуває в центрі уваги германістів Німеччини та України, які застосували нові підходи і новітні методики словотвірного аналізу до вивчення словотвірних систем середньовісній німецькій (далі – свн.) мови (пор.: Herbers, 2002; Jagrova, 2013; Klein, 2009). Свн. період охоплює значний часовий відрізок (1050-1350 pp.) (пор.: Roelcke 1995: 55), і саме в цей період використання писемного мовлення стає значно ширшим порівняно із давньовісній німецьким періодом. Свн. найменування чоловіків, утворювані за допомогою суфікса *-er*, репрезентують досить потужну групу лексем, серед яких певну частину складають найменування з оцінною конотацією.

Пропоноване дослідження присвячено свн. дериватам на позначення чоловіків на *-er* із пейоративним значенням, таким як *lantverræter* ‘зрадник’, *smeichære*, *tütelære*, *zuotütler* ‘підлесник’, *stëler* ‘крадій’, *trügenære* ‘брехун’. Вони зафіксовані як у тритомному словнику свн. мови М. Лексера (Lexher, 1992), так і в усіх аналізованих писемних пам’ятках свн. періоду. До завдань цієї розвідки належить аналіз лексемного складу, визначення семантичних і функційних особливостей вищезначених іменників, їх вмотивованості та впливу словотвірної бази на загальну семантику найменування пейоратива, встановлення особливостей функціонування пейоративів у свн. писемних пам’ятках. Емпіричний **матеріал** дослідження складають понад 100 лексичних одиниць, дібраних серед 1275 іменників із суфіксом *-er* на позначення чоловіків, отриманих шляхом суцільного добору відповідних лексем із тритомного словника свн. мови М. Лексера, корпусу грамот XIII ст. (3794 грамоти) і корпусу свн. літературних пам’яток (релігійні тексти, героїчний та куртуазно-лицарський епоси).

2. Семантично-функційні особливості свн. пейоративів. Під пейоративами розуміють слова, структура лексичного значення яких містить конотативний аспект (негативна емотивна сема), за допомогою якого виражається негативне ставлення мовця до адресата (Телія 1986: 36). Безумовно, у певному емотивно забарвленому контексті первісно стилістично нейтральні слова можуть реалізувати негативне оцінне значення, проте пейоративні слова – це передусім такі, що вже позначені категорією оцінки і не залежать від текстового оточення.

У творенні пейоративних іменників значну роль відіграють певні словотворчі форманти. Але оскільки у цьому дослідженні мова йде про іменники з суфіксом *-er*, увагу зосереджено, по-перше, на загальній семантиці самого слова, по-друге, на значенні його словотвірної бази, тобто слова або словосполучення, за допомогою якого можна морфологічно (формально) пояснити похідне слово, навіть якщо воно є ідіоматичним утворенням (Müller 2002: 44), по-третє, на функціонуванні пейоратива в тексті.

Серед усіх іменників з оцінною конотацією лексем із негативною характеристикою чоловіка виявлено у словнику свн. мови і в свн. текстах значно більше, ніж таких, що характеризують чоловіка як позитивну особу. Можливо це можна пояснити тим, що людині властиво звертати особливу увагу на недоліки інших, оскільки позитивні якості сприймаються як природні, як само собою зрозуміле. Або вони втілені в одній особі, в одному герої, як це є очевидним у писемних пам'ятках героїчного і лицарського епосів, де всі позитивні якості має головний герой-лицар. Яскравим доказом цього твердження є те, що серед трьох лексем, зафіксованих як у словнику, так і в усіх аналізованих пам'ятках, два іменники – *lügenære* 'брехун' і *sündære* 'грішник' – є саме пейоративами (Карасенко 2012: 166).

Серед досліджуваних пейоративів найчисельнішими є найменування чоловіків зі значенням 'бовтун, балакун' (*brægler, smetzer, tritscheler, züngelære*) (17 одиниць). Наступні позиції належать іменникам, які позначають чоловіка як злодія і крадія (*abenæmer, abebræcher, sacrilêger, stæler, strûtære*), брехуна і ошуканця (*lügenære, trügenære, ûfsetzer*). Досить чисельними виявилися лексеми зі значенням обмовника або наклепника (*afterkôser, leidegære, hinderspræcher, zuoklünzer*), вбивці (*drozzeler, liutverderber, mordære*) і підлесника (*ougeldiener, smeicheler*) (див. табл. 1).

До табл. 1 увійшли найменування чоловіків із негативною конотацією, вжиті не менше ніж двічі в аналізованих текстах. Поодинокими представлені такі пейоративи як, наприклад, *ängstiger* 'боягуз', *bocher* 'хвалько', *verluoderer* 'марнотрат' (усього 7 лексем).

У свн. мові виявлено найменування чоловіків, які поряд із стилістично нейтральним значенням мають додаткову негативну конотацію. Наприклад, іменник *dorfære* означає, за словником свн. мови (Lexner 1992: 453), передусім селянина, але й сільського грубіяна, тобто позначає чоловіка за його мешканням ('селянин') і додатково може мати пейоративну сему ('сільський грубіян'). Подібні найменування у загальній таблиці не представлені, оскільки вони не численні.

Найменування чоловіків із суфіксом *-er* із пейоративним значенням

Лексичне значення	Лексеми	Кількість
балакун, бовтун	<i>brëgler, smetzer, tritscheler, züingelære</i>	17
злодій, грабіжник, крадій	<i>abenëmer, abebrëcher, sacrilëger, stëler, strütære, miucheler, übeltætiger, vreveler</i>	14
брехун, ошуканець	<i>lügenære, trügenære, ûfsetzer, tiuscher, undersliufære, verkêrære, valschreder</i>	13
підлесник, лицемір	<i>ougeldiener, smeicheler, lôsære, überganger</i>	12
обмовник, наклепник	<i>afterkôser, leidegære, hindersprëcher, zuoklünzer</i>	10
вбивця	<i>drozzeler, liutverderber, mordære</i>	8
зрадник	<i>hûfelære, lantverræter, mêldære, verrâtære</i>	5
нероба, гуляка	<i>luoderære, slicker, stümper</i>	5
розбійник	<i>roubære, plecker, schâchære, stræder</i>	4
грішник, віровідступник, еретик	<i>sündære, vreidære, ketzer, irrære</i>	4
спокусник	<i>abeleiter, bekorære</i>	3
п'яниця	<i>biersupper, trenkære</i>	3
розпусник	<i>huorer, unkiuschære</i>	2
жадібний чоловік	<i>girære, gîtegære</i>	2
Разом		102

Серед пейоративів на особливу увагу заслуговує невмотивований, але вживаний впродовж усього свн. періоду і тому досить частотний (особливо у свн. релігійних пам'ятках) іменник із негативним оцінним значенням *ketzer* 'еретик' (Lexner 1992: 1563), запозичений із латини (← лат. *catarus* 'назва релігійної секти' *Cathari* (Grimm 1984: 639). У словнику Я. Грімма та В. Грімма *ketzer* пояснюється також через *katze* 'кішка', яку у XII ст. асоціювали з лицемірством і вважали через це створінням диявола.

За семантично-функційними ознаками аналізовані свн. пейоративи можна розподілити на такі групи:

1. Іменники на позначення чоловіків за рисами характеру, поведінкою, ставленням до навколишнього світу, до інших людей, пор.: *afterkôser* 'обмовник', 'наклепник'; *abebërcher, sacrilëger* 'грабіжник', 'крадій'.

2. Іменники на позначення чоловіків за соціальним станом і належністю до певного угруповання, у т. ч. професійного, пор.: *bëteler* 'жебрак', *katzenschinder* 'кушнір; досл. кошачий живодер', *strîtrager* 'воїн, загарбник'.

Перша група є більш чисельною, оскільки чоловіка оцінювали за правилами його існування в соціумі, а отже, за морально-етичними нормами цього соціуму. Серед найменувань цього типу невідповідними є антонімічні пари оцінних іменників, які характеризують чоловіка або позитивно, або негативно, напр.: *woltæter* 'доброчинник' – *übeltæter* 'злодій'; *bekenner* 'прихильник віри' – *vreidære* '(віро)відступник'.

Іменники *katzenschinder* ‘кушнір’ (див. вище) і *smërsnîder* ‘аптекарь, досл. торговець салом’ мають у словнику стилістичну позначку “зневажливе”. Зокрема, лексема *katzenschinder* є образливим найменуванням кушніра (Lexher 1992: 1378) (← *katzen schinden* ‘здирати шкіру з кішки’), тож у найменуванні *katzenschinder* імпліковано образливе ставлення до чоловіка відповідної професії.

Детальне вивчення семантико-функційних характеристик найменувань чоловіків-пейоративів свідчить про більший або менший ступінь їх негативної оцінки. Так, лексеми *abebrëcher* ‘грабіжник’, *mordære* ‘вбивця’, *lügenære* ‘брехун’ та ін. мають негативне оцінне значення незалежно від контексту. Іноді стилістично нейтральні найменування чоловіків (первісно без оцінної конотації) набувають саме у контексті пейоративного значення, пор.:

(1) *Dû rehter wuocherer!* (Berthold von Regensburg: 11) ‘Ти, справжній *лихвар!*’

У релігійних текстах, наприклад, зафіксовано ще п’ять подібних іменників, уживаних Бертольдом фон Регенсбург для номінації чоловіків, належних до вигаданих релігійних сект: *hünder* ‘гицель’, *geizer* ‘козопас’, *miuser* ‘мишолов’, *swînære* ‘свинопас’, *vogeler* ‘птахолов’. Вищезазначені іменники позначають негативно-оцінні (зневажливі) найменування чоловіків. Те, що ці лексеми уживані в переносному (метафоричному) значенні, засвідчує такий приклад:

(2) *Nû war umbe hiez er sie niht vogeler oder swîner oder geizer?* (Berthold von Regensburg: 10) ‘І чому не назвав Він [Господь] їх ані *птахоловами*, ані *свинопасами*, ані *козівниками?*’

Аналізовані номінації чоловіків утворені від іменників – найменувань тварин і птахів (*vogel* ‘птах’; *swîn* ‘свиня’; *geiz* ‘коза’). Аналогічну вмотивованість можна припустити і в найменуваннях *hünder* (від *hunt* ‘собака’) і *miuser* (від *mûs* ‘миша’).

Тож, свн. пейоративні найменування чоловіків на *-er* можна розподілити на:

– *абсолютні* пейоративи – лексеми з негативним оцінним значенням, яке не залежить від контексту (*mordære* ‘вбивця’);

– *контекстові* пейоративи – стилістично нейтральні позначення чоловіка (за загальною або професійною діяльністю), які набувають негативної конотації лише в контексті (*wuocherer* ‘лихвар’).

3. Вплив словотвірної бази на значення пейоративів. Дослідження процесу творення найменувань чоловіків на *-er* зі значенням пейоративності виявило, що їх словотвірними базами є дієслова, іменники, словосполучення та прикметники, які

первісно імплікують зневажливе негативне значення. Так, базові дієслова означають негативну дію або діяльність чоловіка, пор.: *smeichære* ‘підлесник’ ← *smeichen* ‘підлещуватися’; *tütelære* ‘підлесник’ ← *tütelen* ‘підлещуватися’; *zuoklünzer* ‘наклепник’ ← *zuoklünzen* ‘обмовляти (нашіптувати)’; *stëler* ‘крадій’ ← *stëln* ‘красти’; *strûtære* ‘грабіжник на дорозі’ ← *strûten* ‘грабувати’.

Словотвірні бази – іменники – позначають здебільшого сам поганий вчинок, пор.: *sündære* ‘грішник’ ← *sünde* ‘гріх’ ‘jemand, der sünde tut’ (‘той, хто чинить гріх’); *schâchære* ‘розбійник’ ← *schâch* ‘розбій’ ‘jemand, der schâch tut’ (‘той, хто чинить розбій’).

У свн. мові виявлено певну кількість іменників на *-er*, утворених від словосполучення, в яких іменниковий компонент називає частину тіла або обличчя чоловіка. Всі ці лексеми негативно характеризують чоловіка, більшість з них є образними утвореннями, пор.: *mûlklaffer* ‘балакун’ ‘jemand, der mûl klaffet’ (досл. ‘той, хто роззяває пельку’); *ôrenblâser* ‘підлабузник’ ‘jemand, der ôren blâset’ (досл. ‘той, хто дме у вуха’); *ôrenkrouwer* ‘підлабузник’ ‘jemand, der ôren krouwet’ (‘досл. той, хто шепоче у вуха’); *ougeldiener* ‘підлесник’ ‘jemand, der ougel dienet’ (‘досл. той, хто прислуговує очіцями’).

Компоненти базового словосполучення можуть позначати також місце злочинної дії чоловіка або спосіб, у який він це робить, пор.: *gazzentrëter* ‘нероба’ ‘jemand, der gazzen tritt’ (досл. ‘той, хто ходить по вулицях’); *strûchgenger* ‘грабіжник на дорозі’ ‘jemand, der in strûch get’ (досл. ‘той, хто ходить у куцах’).

У ході дослідження виявлено також відприкметникові пейоративи, у яких базовий прикметник характеризує якості чоловіка або його дії, пор.: *girære* ‘жадібний чоловік’ ← *gir* ‘жадібний’ ‘jemand, der gir ist’ (‘той, хто є жадібним’), *valschære* ‘ошуканець’ ← *valsch* ‘брехливий, неправдивий’ ‘jemand, der valsch ist’ (‘той, хто є брехливим’).

Отже, у свн. мові серед похідних найменувань чоловіків на *-er* пейоративи складають значну частину іменників з оцінною конотацією.

За семантико-функційними особливостями пейоративні найменування чоловіків можна розподілити на такі, що експлікують оцінку поведінки чоловіка в суспільстві, і такі, що позначають чоловіків за їх професійною діяльністю, але – з образливою конотацією. Залежно від ступеня оцінки пейоративи можуть бути абсолютними або виявлятися лише в контексті.

Їх словотвірними базами можуть бути дієслова, іменники, словосполучення і прикметники із переважно негативною семантикою. Базові іменники можуть позначати при цьому сам поганий вчинок, базові прикметники – негативні якості чоловіка.

Детальне дослідження похідних найменувань чоловіків у свн. мові є перспективним і надалі, оскільки багатоаспектний аналіз особливостей їх утворення, семантики і функціонування у свн. пам'ятках різних типів і жанрів може стати підґрунтям для подальшої розбудови історичного словотвору німецької мови на прикладі одного мовного історичного зрізу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоконенко Л. А. Пейоративна й інвективна лексика в міжособистісному конфлікті / Л. А. Білоконенко // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету. – 2012. – № 7, ч. 2. – С. 119–127.
2. Голод О. Є. Особливості семантики та функціонування пейоративної лексики в сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / О. Є. Голод. – Львів, 2001. – 18 с.
3. Карасенко О. А. Іменники з суфіксом *-er* на позначення осіб чоловічої статі в середньовісній німецькій мові : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Карасенко Олена Анатоліївна. – Донецьк, 2012. – 166 с.
4. Ковалевская А. В. Пейоративные наименования лица в немецкой фразеологии : дисс. ... кандидата филологических наук : 10.02.04 / Ковалевская Анна Владимировна. – М., 2008. – 247 с.
5. Осовська І. М. Пейоративи в німецькомовному матримоніальному сімейному спілкуванні / І. М. Осовська // Науковий вісник Волинського національного університету. Сер. “Філологічні науки” (мовознавство). – 2012. – № 22. – С. 76–80.
6. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 141 с.
7. Grimm J. Deutsches Wörterbuch : in 33 Bdn. / J. Grimm, W. Grimm. – Nachdruck. – Bd. 11. – Nachdruck der Erstausgabe 1878. – München : dtv, 1984. – 2916 S.
8. Herbers B. Verbale Präfigierung im Mittelhochdeutschen : eine semantisch-funktionale Korpusanalyse / Birgit Herbers. – Tübingen : Niemeyer, 2002. – I-X, 372 S. – (Studien zur mittelhochdeutschen Grammatik ; Bd. 1).
9. Iagupova L. Idiomaticisierte Präfixsubstantive mit *ge-* im Mittelhochdeutschen / L. Iagupova // Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik. – Frankfurt am Main, 2013. – S. 183–193.
10. Klein Th. Mittelhochdeutsche Grammatik / Th. Klein, H.-J. Solms, K.-P. Wegera. – Tübingen : Niemeyer, 2009. – Teil III : Wortbildung. – 684 S. – (Mittelhochdeutsche Grammatik).
11. Müller P. O. Historische Wortbildung im Wandel / P. O. Müller // Historische Wortbildung des Deutschen. – Tübingen, 2002. – S. 1–12.
12. Roelcke Th. Periodisierung der deutschen Sprachgeschichte. Analysen und Tabellen / Th. Roelcke. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1995. – 494 S.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

13. *Berthold von Regensburg*. *Sælic sint die reines herzen sint*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступ : <http://sps.k12.mo.us/khs/gmcling/bert.htm>
14. *Lexer M.* *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch* : in 3 Bdn. / Matthias Lexer. – Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872-1878. – Stuttgart : S. Hirzel, 1992. – Bd. 1. – 2262 S.
15. *WilC I* : Wilhelm Fr. *Corpus der altdeutschen Originalurkunden bis zum Jahr 1300* / Fr. Wilhelm. – Lahr (Baden) : Moritz Schauenburg K.-G., 1932. – Bd. 1, 1200–1282, Nr. 1-564. – 515 S.
16. *WilC II* : Wilhelm Fr. *Corpus der altdeutschen Originalurkunden bis zum Jahr 1300* / Fr. Wilhelm. – Lahr (Baden) : Moritz Schauenburg K.-G., 1943. – Bd. 2, 1283-1292, Nr. 565-1657. – 812 S.
17. *WilC III* : Wilhelm Fr. *Corpus der altdeutschen Originalurkunden bis zum Jahr 1300* / Fr. Wilhelm. – Lahr (Baden) : Moritz Schauenburg K.-G., 1957. – Bd. 3, 1293-1296, Nr. 1658-2529. – 600 S.
18. *WilC IV* : Wilhelm Fr. *Corpus der altdeutschen Originalurkunden bis zum Jahr 1300* / Fr. Wilhelm. – Lahr (Schwarzwald) : Moritz Schauenburg K.-G., 1963. – Bd. 4, 1297 – Ende 13. Jahrhundert, Nr. 25605-3598. – 653 S.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2014